
Mrvoje Špehar:
**Ideja laičnosti i odnos crkve i države u suvremenoj Europi:
poredbena studija Francuske, Njemačke, Velike Britanije
i Hrvatske**

Mentor: prof. dr. sc. Nenad Zakošek

Datum obrane: 29. listopada 2010. na Fakultetu političkih znanosti

Povjerenstvo za obranu: prof. dr. sc. Damir Grubiša, predsjednik

prof. dr. sc. Nenad Zakošek

prof. dr. sc. Tonči Matulić

Doktorska disertacija Mrvoja Špehara* pod naslovom "Ideja laičnosti i odnos crkve i države u suvremenoj Europi: poredbena studija Francuske, Njemačke, Velike Britanije i Hrvatske" ima 336 stranica računalnog ispisa s dvostrukim proredom u fontu Times New Roman 12, od čega su 284 stranice tekst disertacije, a 52 stranice obuhvaćaju bibliografiju u kojoj su navedene 472 knjige, studije i članci, dok 28 bibliografskih jedinica obuhvaća pravne akte.

Nakon prikaza sadržaja, popisa tablica, popisa kratica te uvodne napomene u kojima autor daje važna, poglavito jezična objašnjenja i razgraničenja, slijedi tekst disertacije raspoređen u šest poglavlja (ili dijelova): "1. Predmet, cilj i struktura doktorske disertacije; 2. Teorijski pristup i metode istraživanja; 3. Ideja i načelo laičnosti u socijalno-historijskom kontekstu; 4. Odnos crkve i države u socijalno-historijskom kontekstu; 5. Poredbeno istraživanje suvremenih političkih sustava Francuske, Njemačke, Velike Britanije i Hrvatske s obzirom na ideju laičnosti i odnos crkve i države; 6. Europska unija i europeizacija ideje laičnosti", te na kraju "Zaključak" u kojemu kandidat rezimira rezultate istraživanja i nudi svoje odgovore na temelju prethodne analize literature i drugih izvora.

* *Mrvoje Špehar*, znanstveni novak na Fakultetu političkih znanosti, asistent na predmetima Politička teorija europske integracije, Politički sustav Europske Unije, Komunitarne politike Europske Unije.

U prvome su dijelu/poglavlju, uz uvodne i opće odrednice rada, predstavljeni predmet, cilj i struktura doktorske disertacije.

U drugome poglavlju dan je prikaz teorijskih pristupa i metoda istraživanja, kojim su obuhvaćeni kritički prikaz i eksplikacija novog institucionalizma, historijskog institucionalizma, sociološkog institucionalizma, sociološko-historijskog institucionalizma, te strategija, dizajn i faze istraživanja, kao i osnovne i pomoćne hipoteze i obrazloženje izbora slučajeva te strukture studije.

U trećem se poglavlju prikazuju i analiziraju ideja i načelo laičnosti u socijalno-historijskom kontekstu: etimološka interpretacija pojma "laičnost", teološka interpretacija pojmova "laik" i "laičnost", klerikalizam u političkoj uporabi, laičnost kao odraz egalitarne demokracije, sličnosti i razlike pojmova "sekularizam" i "laičnost", neutralnost kao središnja odredba načela laičnosti, historijski razvoj ideje laičnosti te načelo laičnosti.

U četvrtom je poglavlju razrađen odnos crkve i države u historijskom kontekstu, što obuhvaća poglavlja o određenju pojma "crkva", o historijskom razvoju kršćanske pracrkve i njezina odnosa prema političkim vlastima, o prvoj kršćanskoj zajednici, o političkim progonima kršćana u Rimskom Carstvu, o razlikovanju crkve i države u prvim stoljećima kršćanstva, o crkvi u interpretaciji kritičke religio-logije i društvenih znanosti, o religiji u kritičkoj religio-logiji, o crkvi i klasifikaciji vjerskih organizacija u religio-logiji i sociologiji, o historijskom procesu odvajanja crkve i države, o odvojenosti crkve i države u suvremenim političkim uvjetima, o društvenim metamorfozama uloge religije, o Weberovoj teoriji racionalizacije, o teoriji mekdonaldizacije i o mekdonaldizaciji religije.

U petome poglavlju izneseni su rezultati poredbenog istraživanja suvremenih političkih sustava Francuske, Njemačke, Velike Britanije i Hrvatske s obzirom na institucionalizaciju laičnosti i odnos crkve i države u okviru kojega su obrađeni model laičke republike u Francuskoj, od iznošenja ključnih prekretnica u historijskom razvoju odnosa crkve i države u Francuskoj, historijskog razvoja laicizacije u Francuskoj, preko analize značaja Zakona o odvajanju crkve i države iz 1905, metamorfoze laičke republike do klasifikacije francuskog modela laičke republike pa sve do razmatranja odnosa europeizacije i francuskog modela laičke republike. Zatim je obrađen i kooperacijski model crkve i države u Njemačkoj, od historijskog razvoja kooperacijskog modela od početka 19. stoljeća, *Kulturkampfa* i laicizacije u obliku *Kulturkampfa*, preko Weimarskog ustava i odvajanja crkve i države u Njemačkoj do suvremenog njemačkog modela odnosa crkve i države, u okviru kojega je obrađena tema o laičnosti i supsidijarnosti u okvirima kooperacijskog modela, pitanje konfesionalnog vjeronauka u njemačkim javnim školama te model kooperacije u europskom kontekstu. Na kraju ovoga poglavlja obrađen je i multikulturni model s državnom crkvom u Velikoj Britaniji, počevši od historijskog razvoja odnosa države

i crkve u Velikoj Britaniji i engleskog crkvenog raskola, preko ključnih prekretnica u odnosima države i crkve u Velikoj Britaniji do 20. stoljeća, do obrade laicizacije i suvremenih odnosa države i crkve u Velikoj Britaniji, pravnog statusa crkava i vjerskih zajednica u Velikoj Britaniji, europeizacije britanskog modela državne crkve i društvenih promjena te daljnjih perspektiva multikulturalizma u Velikoj Britaniji.

Na kraju ovoga, najopsežnijeg, poglavlja obrađuje se u posebnom odjeljku i tranzicijski model kooperacije između države i crkve u Hrvatskoj, od historijskog razvoja odnosa države i crkve u Hrvatskoj u Habsburškoj Monarhiji, preko modela odnosa države i crkve u razdoblju od 1918. do 1990. sve do najnovijeg razdoblja koje se obrađuje u dva odjeljka: u prvome su obrađeni odnosi države i crkve u Hrvatskoj od 1990. do 2000, a u drugome odnosi države i crkve u Hrvatskoj od 2000. godine, da bi se došlo do definiranja aktualnog modela kooperacije između crkve i države u uvjetima demokratske tranzicije u Hrvatskoj.

Na kraju, u šestome poglavlju obrađen je problemski sklop Europske unije i europeizacije ideje laičnosti, u raščlambenim jedinicama koje tematiziraju ključne prekretnice u odnosima države i crkve u Europi, europeizaciju crkvenog djelovanja, ulogu institucija Europske unije u odnosima prema crkvama sve do izgradnje modela "eurolaičnosti".

U poglavlju pod naslovom "Predmet, cilj i struktura doktorske disertacije" kandidat definira predmet istraživanja, situira problem u kontekst komparativne politologije kao grane politologije te određuje cilj i svrhu doktorske disertacije, razrađujući polazne hipoteze i objašnjavajući strukturu doktorske disertacije. Posebnu pozornost kandidat posvećuje opširnom i iscrpnom objašnjavanju metodičkog polazišta i pristupa u razradi predmeta istraživanja. Cilj je istraživanja definiran kroz kritičko prikazivanje ključnih elemenata ideje laičnosti, njezina historijsko-socijalnog razvoja, implementaciju i institucionalizaciju u suvremenim političkim sustavima Francuske, Njemačke, Velike Britanije i Hrvatske, utjecaja što ga ideja laičnosti ima na stvaranje suvremenih europskih institucija i njezino sudjelovanje u europeizacijskim učincima suvremene politike, a cilj je disertacije vrednovanje učinaka što ih ideja laičnosti ima na istraživane političke sustave i omogućavanje jednog novog pristupa u interpretaciji odnosa crkve i države u suvremenoj Europi.

Budući da doktorand svoje istraživanje situira u kontekst komparativne politike, na početku on objašnjava značaj komparativne metode i komparacije u politologiji za sam predmet istraživanja. U okviru svog metodičkog pristupa kandidat je posebice obradio metodu historijskog i novog institucionalizma, sociološkog institucionalizma te sociološko-historijskog institucionalizma kao relevantni metodički okvir koji omogućuje razumijevanje i objašnjenje predmeta istraživanja. Nakon toga obrazlaže i značaj metode "studije slučaja" za svoj rad te iznosi osnovnu hipotezu rada, koja glasi da različiti nacionalni sustavi koji su povijesno razvili različite

oblike odnosa crkve i države modificiraju te odnose u skladu s procesima europeizacije (politička razina) i s procesima društvene promjene (društvena razina). Pritom je autorova pomoćna hipoteza da je proces laicizacije usko povezan s procesima društvene racionalizacije te da je proces europeizacije (Börzel, Landrech) jedan od oblika društvene racionalizacije ili mekdonaldizacije (Ritzer). Izbor slučajeva određen je prema istraživačkom dizajnu različitih slučajeva koji međusobno dijele isti politički kontekst, što znači da izbor francuskog, njemačkog, britanskog i hrvatskog slučaja omogućuje poredbenu analizu različitih modela odnosa države i crkve, dok im je zajednički politički kontekst europeizacija i promjene koje nastaju uslijed integriranja u zajednički europski politički sustav.

U poglavlju pod naslovom "Ideja i načelo laičnosti u socijalno-historijskom kontekstu" autor obrađuje razvoj poimanja laičnosti u različitim povijesnim razdobljima, od kasnog srednjeg vijeka, renesanse, prosvjetiteljstva, preko Francuske revolucije i početka Treće republike u Francuskoj, gdje je taj pojam poprimio suvremeno značenje. Autor pravi distinkciju između politološke i teološke interpretacije pojma *laik* i *laičnost*, te laičnosti kao odraza egalitarne demokracije, upućujući na sličnosti, ali i razlike pojmova *laičnost* i *sekularizam*. S eruditskom akribijom prikazuje i kritički se odnosi prema pojedinim interpretacijama, dajući kompozitnu definiciju laičnosti koja je objašnjena kontekstualnom impostacijom fenomena u modernoj povijesti i modernom društvu.

U poglavlju pod naslovom "Odnos crkve i države u socijalno-historijskom kontekstu" autor iscrpno prikazuje razvoj odnosa pojedinih društava prema crkvi kao zajednici vjernika. Ovdje on primjenjuje elemente sociološke analize odnosa ne samo države i crkve već, šire, odnosa društva i države, da bi došao do kontekstualnog objašnjenja odvojenosti države i crkve u suvremenim političkim sustavima i do društvenih metamorfoza uloge religije. Autorov je pristup, polazeći od bazičnih postulata, multidisciplinarni i interdisciplinarni, što mu omogućuje osvjetljavanje predmeta istraživanja iz različitih perspektiva, uključujući i teorijsku, koju postiže uvođenjem Weberove teorije organizacije i birokracije te Ritzerove teorije mekdonaldizacije, kao izraza ljudske težnje za standardiziranošću obrazaca koji čine društvenu interakciju i s time povezanim zahtjevom za djelotvornost, isplativost, predvidljivost i kontrolu političkog sustava i njemu podređenih fenomena.

Središnji korpus doktorske disertacije čini poredbeno istraživanje suvremenih političkih sustava Francuske, Njemačke, Velike Britanije i Hrvatske s obzirom na ideju laičnosti i odnos crkve i države. Pritom se služi svojim širokim znanjem i multidisciplinarnim obrazovanjem te detaljnim uvidom u povijesnu, sociološku i politološku literaturu. Primjenjujući metodičko polazište pri određivanju valencije istraživog modela kao presudnog, arhetipskog, prototipskog, reprezentativnog ili devijantnog, kandidat uspješno dokazuje validnost svojeg pristupa. Ovaj dio diser-

tacije obiluje empirijskim podacima, faktografijom kao i kritičkom interpretacijom različitih iskustava. Rabeći metodologiju komparativne politike, kandidat kompetentno primjenjuje analitički instrument ključne prekretnice i ovisnosti o odabranom putu (*path dependency*) na pojedine političke sustave i na kraju procjenjuje odnos crkve i države u širem kontekstu društvene i povijesne specifičnosti, da bi na kraju ustanovio koliki je doprinos svakog pojedinačnog iskustva procesu europeizacije odnosa crkve i države, pa tako i obrnutom procesu, preuzimanja europskih standarda u razvoju pojedinačnih politika prema vjerskim zajednicama.

Šesto poglavlje obrađuje Europsku uniju i europeizaciju ideje laičnosti, polazeći također od ključnih prekretnica u odnosima države i crkve u Europi. Kandidat uvodi, u ovome dijelu rada, kategoriju europeizacije kao proces koji može uključivati promjenu i stvaranje ne samo institucija već i neformalnih pravila i normi, ideja i vrijednosti koje utječu na izgradnju europske politike i europskog političkog sustava. Jedan je od utjecajnih pristupa europeizaciji, po autorovu mišljenju, i pristup s pozicija *višestruke modernosti* koji naglašava da je pojam europeizacije, izoliran od pitanja kulture i religije, ostavio po strani jezgru europskog projekta, te sukladno tom pristupu nije moguće govoriti o jedinstvenom procesu europeizacije bez pluralnog karaktera europske kulture i europskih religija, a naglašavanjem istovremeno različitih procesa sekularizacije, stvaranja laičkih političkih institucija, uspostavljanjem neovisne javne sfere i, istovremeno, priznavanjem pluralnosti društva proces europeizacije može biti označen kao proces *eurolaizacije*. Time autor uvodi u raspravu pojam *eurolaizacije*, čime pridonosi i izgradnji kategorijalnog aparata europskih studija o odnosu crkve i države, odnosno politike i religije u europskom kontekstu. S toga aspekta analizira i ključne prekretnice unutar sustava Europske unije, ali i unutar crkve, kao što je to primjerice II. vatikanski koncil i intenziviranje ekumenskoga dijaloga (kroz pastoralnu konstituciju *Gaudium et spes*).

Pojam eurolaičnosti pretpostavlja mogućnost razvoja zajedničkog europskog modela crkve i države koji će se zasnivati na principu minimalnog konsenzusa, što znači da unatoč vrlo različitim pravnim uređenjima odnosa države i crkve u pojedinim europskim zemljama, Europska unija može razvijati model eurolaičnosti koji označava i garanciju individualnih vjerskih prava i dijalog s predstavništvima vjerskih zajednica te njihovu uključenost u razvoj Europske unije na komunitarnoj razini. Takvim načelom, drži autor, Europska unija ne poništava nacionalne modele: francuski model laičke republike, njemački model kooperacije ili britanski model državne crkve, već baš suprotno, *eurolaičnošću* se može ostvariti novi, zajednički europski društveni i politički prostor u kojem je isključena mogućnost diskriminacije bio na osobnoj ili kolektivnoj razini, ali je ujedno priznata važnost koju crkve i vjerske zajednice imaju za europsko društvo. Model eurolaičnosti označavao bi takvu organiziranost tijela Europske unije da u pitanju religije ne budu lišena moguć-

nosti konzultiranja i dijaloga s crkvama i vjerskim zajednicama, ali da istovremeno Europska unija u svoj pravni sustav ne unosi one odredbe koje bi diskriminirale pripadnike neke od crkava ili vjerskih zajednica, a ovaj princip minimalnog konsenzusa u velikoj je mjeri primijenjen u odredbama Lisabonskog ugovora.

U “Zaključku” autor navodi da je njegov rad pokazao da se na temelju metodoloških smjernica novoga institucionalizma može istraživati razvoj i promjena institucija tijekom vremena, pri čemu su od velike važnosti institucionalna perzistentnost, institucionalna promjena uslijed ključnih prekretnica i modificiranje institucija u skladu s prethodnim historijatom, te da su unatoč kompleksnosti promatrani slučajevi pokazali da se može potvrditi teza kako se uslijed društvene promjene – procesa društvene racionalizacije u oblicima koje Ritzer naziva društvenom mekdonaldizacijom, te uslijed političke promjene – europeizacije kao višestrukog procesa promjena uslijed kreiranja europskih institucija i njihova utjecaja na nacionalne politike europskih zemalja, događaju slične promjene u odnosima države i crkve, koje se ukupno mogu definirati kao procesi laicizacije.

Naposljetku, autor zaključuje da u skladu s historijskim razvojem odnosa države i crkve promjene koje su se dogodile stvaranjem europskih integracija nakon Drugog svjetskog rata pokazuju trend promjena odnosa države i crkve na europskoj razini. Istraživanje je pokazalo da se u djelovanju institucija Europske unije može uočiti trend kreiranja dijaloga s vjerskim zajednicama koje same europeiziraju svoje djelovanje u promijenjenim društveno-političkim uvjetima. Taj se trend može nazvati *eurolaičnošću* s obzirom na sličnosti s modelom laičke republike (u odsutnosti tijesne suradnje između političkih vlasti i vjerskih zajednica), ali je u velikoj mjeri modificiran procesima dijaloga s crkvama i vjerskim zajednicama, što mu daje komunitarističku dimenziju. Kandidat zaključuje da utjecaj što ga ostvaruju procesi europeizacije može biti objašnjen teorijom racionalnog društvenog djelovanja i njezinom reinterpretacijom u teoriji mekdonaldizacije: društveni razvoj pokazuje sve veću standardiziranost u mnogim područjima usklađivanja nacionalnih sustava s europskom pravnom stečevinom, kao i s brojnim europskim uredbama i direktivama. U takvome kontekstu *eurolaičnost* može biti označena i kao proces društvene racionalizacije, stvaranjem modela minimalnog konsenzusa i rješavanjem temeljnih problema odnosa države i crkve u onim područjima koja nacionalnim sustavima nisu uređena.

Kandidat je analizom opsežnog korpusa literature na čak pet stranih jezika uspio ovu temu obraditi tako što je fenomen razvoja ideje laičnosti postavio u širi europski povijesni, socijalni i kulturni kontekst, te je uspješnom primjenom metoda komparativne analize dokazao da je iskustvo različitih modela odnosa države i crkve ugrađeno u zajedničke temelje suvremene Europske unije kroz proces europeizacije koji se poima kao dvostrani proces, tj. kao proces u kojemu se na razini

Europske unije temeljem metode minimalnog konsenzusa usvajaju zajednički standardi kroz javne politike i obrasce ponašanja. Što utječe na promjenu ponašanja i na oblikovanje procesa “eurolaicizacije” koji se zatim širi na druge zemlje članice i oblikuje njihovu individualnu strategiju odnosa države i crkve.

Ova je doktorska disertacija po svojoj temi, načinu obrade, dosljedno izvedenoj metodologiji, hipotezama, povijesnoj naraciji, ekspoziciji i zaključcima originalan doprinos komparativnoj politici i hrvatskoj politologiji, uvodeći u fokus politoloških istraživanja temu odnosa države i crkve, utvrđujući u modelu *euro-laičnosti* okvir za budući razvoj odnosa Europske unije prema religiji i vjerskim zajednicama. Kandidat je svojim širokim poznavanjem svjetski relevantne literature dokazao svoju sposobnost kritičkog promišljanja političkih fenomena i procesa, a svojim multidisciplinarnim obrazovanjem potvrdio i značaj ove teme koja transcendirira okvire politologije i predstavlja temu od značaja za razvoj i drugih društvenih disciplina, te pitanje od prvorazrednog značaja za daljnji razvoj demokracije u Hrvatskoj.